

LÓKÖS ISTVÁN

Jegyzetek a croatohungarus tudatról

„Ady énrám soha és sehogyan sem hatott” – írta Krleža egy a költészetében az Ady-recepció lehetőségét feltételező kritikusát cáfolva, majd megírta 1930-as, méltán híres Ady-esszéjét, annyi empátiával interpretálva a magyar pályatárs líráját, mint más külföldön tán soha. A 19–20. századi horvát széppróza mestere, Ksaver Šandor Gjalski, 1906-ban, magyarellenes felhangokkal teli regényt tett közzé 1848–49 magyar–horvát történéseiről, majd 1923-ban Tisza Istvánra emlékezett a magyar politikai élet kiválóságaként aposztrofálva a Horvátországban amúgy nem mindenki által magasztalt magyar államférfit, s még Wekerle Sándorról sem osztotta a korabeli horvát politikai ellenzék elutasító-bíráló vélekedését. A 19. századvég és a századforduló historizáló horvát festészetének kiválósága, Oton Iveković – az 1890-es évek kultuszminiszterének, Ivo Kršnjavinak elgondolása alapján – a „*Pacta conventa*” pikturális megjelenítésére vállalkozott, miközben az ellenzéki sajtó valóságos hadjáratot indított a magyar honalapítás ünnepének horvát bojkottálására biztatva. S míg 1102-ben a horvát törzsek Könyves Kálmán horvát királlyá választása mellett voksoltak, majd fejére helyezték Szent László sógorának, Zvonimir királynak koronáját, addig 1918-ban, a késői utódok – a horvát értelmiség hathatós támogatása mellett – a nyolc évszázados horvát–magyar perszonálunió végleges felszámolása mellett döntöttek. Így szakadt meg egy nyolc évszázadon át hatékony és gyümölcsöző folyamat, amelynek hozadéka máig hat, s amelyben a *croatohungarus tudat* közös szellemi értékeink mindenkori meghatározója volt. S noha az elmúlt másfélszáz esztendő alatt – hála a kroatisztika magyarországi művelőinek (sajnos, sohasem voltak sokan!) – minderről sok hasznos könyv és értekezés látott napvilágot, a közös múlt alakulástörténetét fürkésző filológusnak még mindig azt kell konstatálnia: szinte érintetlen terepre tévedt, s persze azt is: a már ismertnek tudott témák interpretációja olykor korrekcióra szorul.

A nyolc évszázados horvát–magyar szimbiózis valóban társadalom- és tudatformáló, alkotó együttélés volt, benne megannyi kötődés, összefonódás a nyelvben, a litertúrában, az életvitelben, a mentalitásban. Tegyük hozzá: az olykori polémiákkal együtt is. De tény: ez a szimbiózis a 18. század végéig összességében felhőtlen volt, az együvé tartozás tudatának folyamatos kifejeződése. Kapcsolataink históriájában tallózva – mindezt bizonyítandó – bőséges példatár állítható össze. Könyves Kálmán megkoronázásától az 1790 utáni nyelvi polémiák kezdetéig minden sorsfordító és békésebb időszakaszban valamiképp kifejezésre jutott létünk egybeforrottsága, aminek nyelvi manifesztációja is lépten-nyomon tetten érhető. Nemcsak latin nyelvű textusok őrzik közös uralkodóink adományozó vagy éppen parancsoló, de egyben közérdeket szolgáló gesztusait, a *lingua croatica* három variánsában, azaz három más-más korban vagy párhuzamosan is – irodalmi nyelvként funkcionáló nyelvjárása (*ča, kaj, što*) szövegelemlekeiben leljük meg a *croatohungarus tudat* ki-

fejeződésének példáit. Csak néhány fontosabb történelmi évszámot felidézve is tények sokaságával szembesülhetünk, történelmi léthelyzetünk faktumaival, amelyek – a szöveg-szerű megjelenés okán – mintegy intertextuális szövedéket alkotva biztosították a közös szellemi és tárgyi örökség fennmaradását. A zágrábi püspökség 1094-es alapítása, Könyves Kálmán horvát királlyá koronázása (1102), 1241 után a dalmáciai városok és IV. Béla közötti kapcsolatok, a horvát nemzetsors 1526 utáni alakulása, Szigetvár 1566-os ostroma és Zrínyi Miklós halála, Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc Kristóf és Nádasdy Ferenc 1671-ben történt kivégzése egyaránt az írásos emlékezet tárgya lett, művészi transzpozícióját – ott is, itt is – irodalmi művek sokasága reprezentálja. A szépliteratúra kínálta példákat az intertextualitás aspektusából szemlélve különösen szembetűnő a *croatohungarus tudat* hagyományozódásának folyamatossága. A mondottak hitelesítésére alighanem elég néhány közös történelmi toposz alakulástörténetének puszta jelzése. Könyves Kálmán alakja; az Anjou-kor, elsősorban Nagy Lajos király uralkodása; Hunyadi János és Mátyás törökellenes küzdelmei; Mohács tragédiája; Buda eleste (1541), Szigetvár tragikus végű ostroma a horvát reneszánsz és a barokk poézis motívumvilágának olyan összetevője, amely még a nem éppen magyarofil illír mozgalom idején is paradigma értékű. S ha nevek és műalkotások, sőt életművek felsorolását is elvárja az olvasó, úgy a spalatoji (spliti) Tamás archidiakónus (Toma Arhidakon) *Historia Salonitana* c. monumentális történelmi opuszát (13. század); a 16. századi névtelen szerző II. Lajos halálát és mohácsi csatavesztést megéneklő panaszénekét (*Počinja razboj i tužba kralja ugarskoga* = Kezdődik a magyar király harca és panasza); a ragusai (dubrovnikai) tudós bencés költő, Mavro Vetranović Buda vesztését elsirató, benne a *croatohungarus tudatot* nyomatékkal kifejező *Tužba grada Budima* (Buda várának panasza) c. panaszversét; a szigeti ostrom kevés számú magyar túlélője egyikének, Cserenkó Ferencnek (Ferenac Črnko) az ostrom eseménytörténetét horvátul elsőként feldolgozó *Podsjeđanje i osvajanje Sigeta* (Sziget megszállása és megvétele) c. krónikáját; a *Prekmurska pjesmarica* (Murán túli énekeskönyv) *Pjesma o Sigetu* (Ének Szigetről) kaj nyelvű énekét; a zárai katonaköltő Brne Karnarutić *Vazetje Sigeta grada* (Sziget várának elfoglalása) címen számon tartott, a marulíci eposz tradícióit kamatoztató, a szigetvári hős fiának, Zrínyi Györgynek ajánlott négy énekes poémáját; Ivan Gundulić barokk remekművét, az *Osmant*; Petar Kanavelović eposzát (*Sveti Ivan trogirski i kralj Koloman* = Szent János traui püspök és Kálmán király); a 17–18. század fordulóján két ízben is kiadott késői „Zrínyiászt”, a kalandos életű Pavao Ritter Vitezović *Odilenje sigetsko* (Sziget megvétele) címen ismert munkáját, végül a 18. századi ferences Andrija Kačić Miošić néphagyományt és műköltészetet ötvöző remekművét, a *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (A szláv nép kellemes társalgása) c. verses krónikát, amely mintegy szintézise az iménti művekben fellelhető horvát–magyar történelmi toposzoknak.

Akár a horvát irodalomtörténet, akár a horvát és a magyar Zrínyiász (Szigeti veszedelem, *Adrianskoga mora Syrena*) kontextusában analizáljuk a felsoroltakat – Roland Barthes szóhasználatával –, a dekonstrukció-rekonstrukció révén, a szövegek „permutálásával” szembesülünk, amely a textusok, vagy töredékeik koronként megújuló szövedékében újra és újra a *croatohungarus tudatot* is manifesztálja. S ha tanúságtételként a felsorolt példák összessége kevésnek bizonyulna, további tényanyag bőven válogatható a báni Horvátország 16. századtól látványosan prosperáló irodalmából is. Mert aligha vitatható, hogy a *litteratura croatica* kaj nyelvű, Ivanuš Pergošićtól Ivan Belostenecig és Tituš Bre-

zovačkiig töretlen ívet képező változata – a földrajzi közelség okán is – maradéktalan kifejezője és meghatározója a *croatohungarus tudatnak*. Ezek az írók a magyar szókinés, a magyar reneszánsz és barokk irodalom eredményei, a nyelviség, a formakincs recepciójával, s a horvát s a magyar nemzeti hagyományok kölcsönös megőrzésében oly mértékben jeleskedtek, hogy örökségük – Krleža *Petrica Kerempuh balladá*i c. verskötete bizonyítja – a 20. század irodalma számára is példaértékűvé vált: a jugoszláv királyi diktatúra éveiben a horvát nemzettudat megtartásának eszköze lett. A balladák textusainak ismerői ezek magyar motiváltságát nem vonják kétségbe.

Horvátok és magyarok együttélésének, a két irodalom ma is csodálatra méltó, termékeny cseréjének ez a tarka szötteshez hasonlítható folyamata a 19. század elején, a nemzeti ébredés, a romantika zászlóbontása idején – nem éppen váratlanul – negatív irányba fordult. A török elleni küzdelmekben a Derencsényi Imrék, a Beriszló Péterek és a Zrínyiek oldalán még válllvetve harcoló két nép 1848–49-ben egyfelől Kossuth, másfelől Jellasics zászlaja alatt már ellenséggént állt szemben egymással. S bár a nagy leszámolásnál a bécsi udvartól a horvátok is azt kapták jutalmul, amit a magyarok büntetésképpen: az abszolutizmust, a 19. század előtti állapot az 1850 utáni évtizedekben már nem állt helyre. Az alkotmányosság 1860 utáni helyreállítása sem, az 1868-as horvát–magyar kiegyezés sem tudta semmissé tenni a nemzeti ébredés korából örökölt, vélt vagy valós sérelmeket, gyakran kölcsönös bizalmatlanságot. Olyannyira nem, hogy 1896-ban a király zágrábi látogatásakor a tüntető ifjúság már magyar zászlót égetett, az ellenzéki sajtó a magyar szupremácia ellen hadakozott, elhallgatva persze, hogy a viszályt indukáló, két évtizeden át tartó (1883–1903) Khuen-Héderváry korszak nemcsak a sérelmek előidézője, a horvát gazdaság (ipar, kereskedelem, vasútépítés stb.) addig nem tapasztalt prosperálásának időszaka is volt, mást ne mondjunk: Zágráb ekkor lett európai színvonalú metropolis. A horvát részről ekkor tapasztalható barátságtalan gesztusok talán legvégletesebbike a századforduló és a századelő modern költészetének legjelesebb képviselőjétől, A. G. Matoštól való, aki poéziséhez méltatlan hangnemben szólt publicisztikájában mindarról, ami a horvát határon belül és kívül magyar. Aki ezeket az írásokat olvassa, okkal véli úgy, hogy az a bizonyos *croatohungarus tudat* az 1900-as esztendő beköszöntekekor már végleg szertefoszlott. A teljes kép szerencsére korántsem ilyen komor. A horvát irodalom művelőinek többsége a 19. század második felében sem tagadta meg a közös múltat, a közös hagyomány, a történelmi valóság- és életanyag a művekben és életművekben a tárgyszerűség szintjén jelenik meg, többnyire igényes és értékálló művészi transzpozícióban. Így csak természetes: ezekben a művekben – hol halványabban, hol erőteljesebben – megjelenik a történelem determinálta *croatohungarus tudat*.

Említettük már: a nem éppen magyarofil voltáról ismert illír mozgalom képviselői közül is jó néhányat ott találunk a horvát–magyar hagyományörzés vállalói között. No, nem Ljudevit Gajt természetesen, de a szépprózával már a negyvenes években jelentkező Ljudevit Farkaš Vukotinovićot, a novellista és drámaíró Mirko Bogovićot s a lírikusi pályáját magyar versekkel kezdő Ivan Mažuranićot igen. Mindhármójuk életútját magyarországi stúdiomok alakították, némelyeknél a családból hozott magyar nyelvismeret is. Az iskolákban, ahol nevelkedtek (Nagykanizsa, Szombathely, Kőszeg, Pécs, sőt Fiume is) az „iskolás klasszicizmus” jegyében, részben latin nyelven ismerkedtek poézissel, retorikával, históriával, a magyar literatúra múltjával és jelenével, de fő céljuk és feladatuk a magyar

nyelvbéli jártasság megszerzése. A művelődésnek ez a gyakorlata és hagyománya már a 18. században létezett, Matija Petar Katančić életútja akár jelképértékűnek is tekinthető e tekintetben.

A „studium generalét” Eszéken befejező, majd a ferences kolostor lakójaként a budai egyetemen esztétikát és poétikát („bonarum artium disciplinas”) tanuló Katančić az éppen serdülő magyar klasszicista poézis művelőinek, Baróti Szabó Dávid, Rájnis József, Révai Miklós, Virág Benedek és nem utolsósorban Szerdahelyi György vonzáskörében lesz horvátul, latinul és magyarul egyaránt verselő költővé, horvát bibliafordítóvá, az egyetem történeti és numizmatikai tanszékének professzorává, az időmértékes verselés egyik első horvát teoretikusává – példát mutatva nemzedéktársainak is, az utókornak is a közös kultúrkincs megbecsülésére.

Nemigen lehet kétségbe vonni, lényegében a Katančić–Baróti–Szabó–Rájnis–Révai–Virág Benedek vonalon lett – Császár Ferenc közvetítésével – a magyar klasszicista költészet művelője a fiumei diák, Ivan Mažuranić (Maxuranich János néven), hogy aztán Szombathelyen Bitnicz Lajos szellemiségének hatása alatt váljék a *croatohungarus tudat* immár illírismus kori vállalójává, sőt újrafogalmazójává. A képlet érvényes lesz Vukotinović, Bogović, de még a késői romantikus August Šenoa esetében is; a közös horvát–magyar történelmi múlt mélyreható ismeretét ők is Nagykanizsán, Szombathelyen vagy éppen Pécsen szerezték meg. A felsoroltak mindegyike nyilvánvalóan a tudati elkötelezettséget: Vukotinović *Prošasnost ugarsko-horvatska* (A horvát–magyar múlt) című, Walter Scott-i reminiscenciákra is épülő két prózai kötetével a horvát–magyar múlt hagyományainak ébresztésére vállalkozott s a könyvet a példaadás szándékával ajánlotta kora ifjúságának. Ivan Mažuranić magyar nyelvű költeményei mellett 1848-as, méltán híressé vált, *A Horvátok a Magyaroknak* című, horvátul is, magyarul is közreadott röpiratával tett hitet a kettős tudati örökség mellett, Bogović pedig – kötetnyi történelmi elbeszélése mellett – *Frankopan* (Frangepán) című drámájával az 1850 utáni horvát nemzetsors alakulását kívánta befolyásolni. A történelmi párhuzam, vagyis: a Mohács utáni alternatíva (Ferdinánd vagy Szapolyai János) paradigmája az abszolutizmus kori jelennek szóló üzenet volt: a horvátok a Habsburgok oldalán – nemzeti önállóságukat feladva –, vagy a magyarokkal szövetségben óvják az évszázadok óta közös királyságban alkotmányosan biztosított jogait. Bogović politikusként is feltette a kérdést. „Hova álljunk, melyik oldalra?” – kérdezte 1861 tavaszán tizenhárom esztendő után összeülő nemzetgyűlésben (sabor), majd folytatta:

„Akarunk-e egészen önállóak lenni?”, avagy „a centralista Ausztriába”, a „Reichsrathba” beolvadni, illetve inkább Magyarországgal egyesülni? Válasza a közös történelmi gyökerekre alludál, amelyek alapján esélyt lát a horvát–magyar viszony rendezésére. Lehetséges az egyesülés a történelmi Magyarországgal („s Ugarskom”) – mondja –, annak minden népével, nemzetével, „...a teljes nemzeti és politikai egyenjogúság, az 1102., az 1527. és az 1712. évi államjogi szerződések alapján. ... Egyesüljön a hármasegy királyság valóságos és virtuális teljessége, függetlensége és önállósága mellett a történelmi Magyarországgal, hogy ekképpen mindkét királyság valóságosan és a szónak igazi értelmében legyen »regna socia, foedere juncta, ubi«..” Haláláig (1893) a horvát–magyar államközösség híve maradt, 1867 és 1875 között – amíg egészsége engedte – aktív szereplője volt a közéletnek.

Sajnos, az abszolutizmus kori barátságosabb horvát–magyar viszony 1861 után Bogović és a vele rokonszenvezők politikai törekvései ellenére – ismét más irányt vett. Az „útkeresések és úttévesztések időszakát” (Sokcsevits Dénes szavai) élő Horvátország szellemi életének, jeleseinek s politikusainak jelentős hányada nem vállalta magyarpárti nemzetársaik célkitűzéseit és törekvéseit. Az 1868-as kiegyezés, illetve annak 1873-as részleges revíziója éppúgy a szembenállás gerjesztője lett, mint Khuen-Héderváry Károly 1883–1903 közötti rendszere, amelyet a horvátok jelentős része diktatúraként élt meg, s amely szükségképpen apasztotta a már amúgy is jócskán megtépázott közös nemzetudatot. Kérdés: mit mutatnak a valóság mélyebb rétegei? Valóban elapadt-e a *croatohungarus tudat*, avagy foszlányai legalább mégis kitapinthatók például az irodalom, a művészetek vagy akár a napi sajtó szférájában?

A horvát szellemi és közélet történetét kellő tárgyilagossággal, elfogultságokat mellőzve, s a valóságot teljes spektrumában szemlélő, netán analízáló historikusnak, műtörténésznek, irodalomtudósnak észre kell vennie a sommás ítéletalkotás veszélyeit, következőképpen vizsgálódásaiban prioritást kell biztosítania az árnyalatokban rejlő tényeknek, igazságoknak, műalkotások interpretálásában az élet és élményanyag felderítésének.

Az 1850–1918 közötti horvát irodalom fejlődéstörténetében a regény vezető műfajjává lett, s csak természetes, hogy művelői – alkalmazzák bár a romantika, a realizmus vagy éppen a zolai naturalizmus kellékeit, netán a 19. századi orosz prózaírás tapasztalatait és eredményeit – a történelmi vagy korabeli valóságot ábrázolva óhatatlanul is szembesülnek horvátok és magyarok nyolcszáz éves közös társadalmi, politikai és szellemi örökségével, és persze pozitív vagy negatív megítélésével. A valódi esztétikai értékteremtés jegyében létrejött művek sora tanúsítja: a *croatohungarus tudat* tovább él – olykor csak lapangva – a dualizmus korában is. Példaként Šenoa műveit éppúgy említhetnénk, mint Josip Eugen Tomić *Melitáját*, de mindenképpen Ksaver Šandor Gjalski csaknem teljes oeuvre-jét és Eugen Kumičić történelmi tablóját. A terjedelmi korlátok miatt e két utóbbi szerző műveire összpontosítunk.

A 19. és a 20. század hosszú életpályát megfutó alkotója, Ksaver Šandor Gjalski (1854–1935) alighanem a kor horvát irodalmi és közéletének legellentmondásosabb személyisége volt. Krleža reá vonatkozó sommás ítélete nemigen cáfolható, amely szerint a politikus Gjalski volt „illír, szláv, pánszláv, romantikus jugoszláv, horvát, nagyhorvát, kiegyezésellenes, a kilencvenes években Starčević-hívó, de egyidejűleg Strossmayer-követő, a nemzeti egység prófétája, belgrádi royalista (1904), kétkedő politikus, a Horvát–Szerb Koalíció tagja, magyarpárti és üldözött khueni hivatalnok, hogy aztán az első világháború idején, 1917-ben magyarpárti főispánként megszavazza Tisza gróf háborús költségvetését. Az állami egyesülés utáni évtizedben (1918–1928) Gjalski csalódott unitarista lett, utolsó irodalmi műveiben az 1918-as Jugoszláviáról mint a népek önrendelkezésén alapuló délszláv országok és nemzetek szövetségi államáról ábrándozik. Modernista és liberális, spiritiszta és Schopenhauer rajongó, aki hisz a metafizikai morális tekintélyben, polgárellenes, sznob, a Karadorđevićék és Mária Antónia apológétája, jakobinusellenes, aki az októberi forradalomban a világ végét látja, kozmopolita és sovén. Gjalski peripetáinak sokasága egy történelmi korszak mentalitásának tanulmányozását kínálja, amely az ő húsz könyve nélkül sokkal gyorsabban foszlott volna semmivé a múlt emlékezetben, mintsem gondolkánk. Gjalski a múlt század hetvenes és nyolcvanas éve között számos hőséhez hasonlóan

egyfajta irodalmi túlélő, aki igen alkalmas e történelmi feszítésvárat problematikájának tanulmányozására, amelynek keretei között íróként alkotott.”

Az „irodalmi túlélőként” aposztrofált Gjalski szépiírói oeuvre-je – az olykori egyenetlenségek, gyengébb szegmentumok ellenére – bővelkedik maradandó művekben. S ha az életmű egésze kétségtelenül hordozza is mindama ellentmondásokat, politikai tévedéseket, amelyeket Krleža felsorol, az értékálló, esztétikailag rangos művek tárgyyszerű képet adnak a horvát társadalom 1868–1918 közötti történéseiről, a tudati változásokról, politikai küzdelmekről. Gjalski hús könyvét tárgyunk aspektusából szemlélve azt kell tapasztalunk: a némelykor kifejezetten magyarellenes felhangokat hordozó művek, s a nosztalgikus hangszerezésű, a turgenyevi próza líraiságának reminiszcenciáival színezett, múltba tekintő és a jelenkort vallató opuszok mindegyike magában rejt valamit az abszolutizmust követően kiveszni látszó *croatohungarus tudat* elemeiből. Még a Matoš által is elmarasztalt, 1848–49 eseményeit idéző, kifejezetten magyarellenes hangvételű *Za materinsku riječ* (Az anyanyelvért) c. regény lapjain is ott vannak ennek nyomai, de méginkább az *U noći* (Éjszakában) nagy ívű társadalomrajzának fejezeteiben. Ez utóbbi regény markánsan jelzi azt a kettősséget is, amely a horvát–magyar viszonyt illetően a társadalom egészét jellemezte. A horvát nemességére büszke Krnjetić (ő a regény egyik fontos mellékszereplője) magyarbarát mivoltát bizonyítandó, gyermekeit Attilának és Árpádnak, leányát Saroltának kereszteltette, szolgálait Josif helyett Józsinak, Imbrić helyett Imrének, Francek helyett Ferencnek nevezi, s noha magyarul alig tud valamit, könnyekre fakad a magyar szó hallatán. Meggyőződése, hogy a művelt horvátnak nem Goethét, hanem Petőfit és Eötvöst kell olvasnia, lakása falát Kossuth, Batthyány, Bem, Damjanich és Deák Ferenc portréi díszítik, lánya ebéd után tüzes magyar csárdásokat zongorázik, amit az apa – magyarul – „Éljen a haza!” felkiáltással nyugtáz, s arra kéri Saroltát: játssza el a *Szózatot* is. Amikor aztán nyelvismeret hiánya miatt a MÁV kötelékéből elbocsátott közeli rokona a csalódás miatt öngyilkos lett, Krnjetić magyar szimpátiája is elillan: most már „Nagy-Horvátországot élteni”, leányát Dragicának nevezi s a Kossuthé helyett a jogpárti politikus Eugen Kvaternik portréját helyezi szobája falára.

E parodisztikus részlet ellenpontjaként megjelenik a kor ideáltípusa is a regényben, a strossmayeri műveltségeszmény *européer* képviselője, az előkelő származású Narančić. Horvát nemzeti érzületéhez nem férhet kétség, egész habitusa, környezete viszont maradéktalanul az európai jelzővel illelhető. Az ideáit, világképét formáló tényezők spektruma igen széles, politikusok, szabadsághősök, gondolkodók, közgazdászok vonulnak fel jellemrajza kapcsán, akik között ott találjuk Strossmayer püspököt, a cseh történetíró Palackyt, Zrínyi Pétert, Frangepán Ferenc Kristófot, Ante Starčevićet, Franjo Račkit, Ivan Kukuljevićet, Garibaldit, Victor Hugót, Adam Mickiewiczet s a magyar Széchenyi Istvánt és Deák Ferencet is. Vagyis: a közös horvát–magyar múlt rebellis, Habsburg-ellenes alakjai kerülnek egymás mellé a horvát nemzettudat illírizmus kori formálóival, a közös szláv eszmények és a jugoszlavizmus egy-egy cseh, illetve horvát reprezentánsával, a strossmayeri idők történettudásával, a nagyhorvát idea szellemi atyjával, a jogpárti politikussal, az olasz szabadsághőssel s a 19. századi magyar szellemi élet két meghatározó képviselőjével.

A Gjalski-életmű magyarságképezet kontextusában a fent vázoltak egyszerre kötődést és tagadást kifejező megnyilvánulásként hatnak, ami az író mindmáig legnagyobb művére, a *Pod starim krovovima* (Ódon tetők alatt) c. elbeszéléskötetére irányítja a figyelmet.

Arra a műre, amelynek életanyaga egyetlen személy, Komel Battorych alakja körül szerveződik művészi korrájzzá, hiteles történelmi vallomássá. Mindaz, amit az író róla s a vele kapcsolatos történésekről, barátairól, életviteléről, személyiségéről, morális tartásáról, majd élettragédiájáról elmond, nemcsak történelmi láttelel, hanem egyszersmind a jövőnek szóló erkölcsi üzenet. Battorych pedáns küllemével, klasszikus műveltségével (emlékezetből idézi Horatius, Vergilius és Ovidius műveit, latinul társalog, ha kell), az illirizmus előtti kor szokásaihoz, az ősi alkotmányhoz való ragaszkodásával, közéleti tisztességével és korrektségével „Szent István király koronájának minden országában s a szövetséges királyságokban híressé lett”, akit országgyűlési szereplése kapcsán egy tisztelője – latin nyelvű ódában – ekképpen köszöntött: „*Lumen duarum patriarum, Illiriae filius, adoptivus Pannoniae*”. S most már ide is írhatjuk: a *croatohungarus tudat* szimbolikussá emelt megtestesítője volt, aki szeretett szülőháza, a „*curia nobilitatis Brezovitz*” ablakaiból élete alkonyáig ezzel a bölcs életszemlélettel tekintett a horvát–magyar együttélés örökségét ha még nem is maradéktalanul tagadó, de mind jobban negligáló kiegyezés utáni világra: „Adja Isten, hogy ismét tudhassák majd az emberek, mi a barátság, mi az őszinte érzés, hogy újra lelkesedhessenek a magasabb célokért, és ne csak minduntalan a hatalom és a dicsőség után kapkodjanak. Adja Isten: olyanok legyenek, akik képesek a másikért áldozatot hozni. Mi ilyenek voltunk, s ez alól ritkán volt kivétel, s nekünk igenis jobb volt, mint a mai haszonlesőknek” ...

Míg Gjalski a politikai pálfordulások útját járva, olykor ellentmondásokkal vallotta meg a magyarsághoz való viszonyát, addig a horvát naturalizmus képviselőjeként ismert Eugen Kumičić következetes jogpárti politikai elkötelezettséggel, de szigorú tárgyyszerűséggel alkotta meg regényeit, s ez az objektivitás történelmi opuszainak fejezeteiben különösképpen érvényesült. Ha a horvát–magyar viszony kérdésköre felől tekintünk a vonatkozó művekre (*Urota zrinjsko-frankopanska* = A Zrínyi-Frangepán összeesküvés, *Kraljica Lepa* = Lepa királyné), s valamely vitára serkentő passzusra lelünek, az is egyfajta tárgyilagosság következménye: kora horvát történetírásának eredményeit használva, azok mára tévesnek bizonyult megállapításait ő még nem vitathatta. Innen van, hogy a Khuen-Héderváry rezsím félidejében (1892–93) napvilágot látott *Urota* lapjain a 17. századi magyar–horvát történelmi tragédia: Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc Kristóf és Nádasdy Ferenc Habsburg-ellenes szervezkedés miatti kivégzésének bemutatása akár demonstratív magyarpártiságnak is minősülhet. Az pedig – a regényt elolvasva – mindenki számára evidencia, hogy benne a *croatohungarus tudat* történelmi távlatú művészi manifesztumáról van szó. A főhősök kellő mítoszi aurával történő alakrajzában a nemzeti idea és a közös horvát–magyar Habsburg-ellenesség perszónifikációjával szembesülünk, a regény utolsó fejezeteiben pedig a Thököly és a Rákóczi-szabadságharc eseményeinek, az „eperjesi hóhér”, Caraffa generális felső magyarországi rémtetteinek, a Munkács várát védő Zrínyi Ilona hősi helytállásának, s a horvátokat is harcra hívó II. Rákóczi Ferenc mozgalmanak felidézésével a horvát–magyar történelmi sorsazonosság tényei sorakoznak fel. II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának alábbi interpretációja – 1892–93-ban – olyan szépírói állásfoglalás, amely messze áll a horvát szellemi élet számos akkori képviselőjének, jobbra negatív magyarsággépétől, utolsó mondata pedig az 1848-as magyar forradalomra történő, alig rejtett alludálás. Az „üszkös romok” alatt „izzó parázs” szimbóluma a kuruc mozgalom és 1848 elválaszthatatlan voltának sejtetése: „Rákóczi sokáig háborúzott, ke-

zében tartott minden hatalmat, 1707-ben pedig, az ónodi országgyűlésen megfosztotta a magyar trónról a Habsburgokat. I. Lipót az esemény előtt két évvel, valójában a trónja el- leni legnagyobb felkelés idején elhalálozott. Fia, I. József egyre másra küldte seregeit Ma- gyarországra. Rákóczi így nem tudott sokáig védekezni: az ország kifosztva, pusztasággá téve, a nép mezíten volt és éhezett. Az 1711-es szatmári béke után Rákóczi három évet Párizsban töltött az udvarnál, azután Törökországba ment a szultánnal tárgyalni, miként lehetne megtámadni újból Ausztriát. Rodostóban halt meg, nem messze Konstantiná- polytól 1735-ben. „Egész Magyarországon szörnyű csend honolt, ám a hatalmas üszkös romok hamuja alatt izzott a parázs...” (A kiemelés tőlünk. L. I.)

*

A *croatohungarus tudat* témavariációinak e kurta vázlatát Krleža szavaival exponál- tuk, indokolt tehát – az időrend is megkívánja – a variációk zárlatában is a 20. századi horvát mester gondolataiból építkezni. Korántsem a teljesség illúziójával és igényével per- sze, csupán az életmű leginkább kínálkozó szegmentumára támaszkodva. Természetesen a horvát nemzettudat 20. századi alakulástörténetében oly meghatározó szerepet játszó verskötetről, a *Petrica Kerempuh balladáiról* (*Balade Petrice Kerempuha*) van szó.

Az 1936-ban Ljubljánában megjelent verseskötet nemcsak nyelviségével, történelem- szemléletével s -idézésével is a teljes lírai oeuvre fölé emelkedik. Harmadik dimenziója- ként az Ady-líra recepcióját említhetjük.

A *kaj* dialektusban írott verses kompozíció korántsem regionalizmus, ellenkezőleg: a nemzettudat nyelvi integrációjaként értelmezhető és értelmezendő. Tiltakozás volt ez a nyelvi expanzió formájában is megjelenő nagyszerb hegemonizmus és a jugoszlavizmus ellen, közreadása a horvát nemzettudatot építő cselekedet. Mindez a horvát történelem kontextusában megjelenítve. S ezzel talán sejtettük is: nem versek egymásmellettségéről van szó egy kötetben, a textusok szigorú kompozíciós elvek belső rendje szerve- ződnek egységgé, amelyben fontos ezezt a közös horvát–magyar múlt. Meggyőződéssel állítjuk: ebben viszont meghatározó szerep jut az Ady-líra kreatív recepciójának, a kötet e befogadás és a két Ady-tanulmány (*Petőfi i Ady, dva barjaka madžarske knjige* = Petőfi és Ady, a magyar irodalom két lobogója, *Madžarski lirik Andrija Ady* = Ady Endre a ma- gyar lírikus) megírása nélkül halványabb Krleža-opusz lenne. Ady motívum- és képvilágá- nak, szókincsének recepciójáról máshol már értekeztünk (*Studia Slavica Hung.* 48/1–3 (2003) 167–180.), ezúttal a *croatohungarus tudat* krležai értelmezésére irányul figyel- münk.

Ez a monumentális történelmi vízió, történelmi színpad, amelynek előterében a 16. századi Közép-Európa, benne Horvát- és Magyarország parasztháborúinak véres epizód- jai, majd a két parasztkirály, Dózsa és Gubec Máté tüzes trónjának lángnyelvei csapnak a magasba – jelezve, hogy a Dráva mentén, a folyó innenső és túlpartján, ezen a „törökelle- nes történelmi stratégiai bázison” évszázadok óta „ugyanaz a színjáték” zajlott, s amelynek szereplői árulók és elárultak, vesztese a táj pórnépe, a horvát s a pannóniai jobbágy- paraszt. A kötet panoptikumszerű záróversében (*Planetárium*) a költő Krleža történelmi szemlét tart, amelyben „törökök, kurdok, velencések, // ... himpellérek, trompétások, // dobosok, rongyos gatyások, // lutheránok és osztrákok, // ... Anjouk és Habsburgok, // serenessimusok, gaz latrok, // Przemysliak és Korvinok, // tiroliak” vonulnak fel, s „fegy- veres álarcosok, // kiegyezéskori muzsikuskok, // zugbánok és batyus jövevények, // el-

náspángolói a pór ülepének”, de mellettük – tragikus főalakokként – a barokk kori teológus és szibériai száműzetés poklát megjáró jezsuita, Juraj Križanić, a nagyhorvát idea politikusa, Ante Starčević majd Frano Supilo, a délszláv egyesülés egykori híve majd egyik első vesztese is például, aki még az idea megvalósítása előtt rádöbbsent annak nemzeti önállóságot veszélyeztető voltára. S hogy a *croatohungarus* múlt példái se hiányozzanak, emlékezzünk az alábbiakra is. A horvát nemzeti história ellentmondásokkal, végzetes küzdelmekkel, szembeállításokkal, tévedésekkel és tragédiákkal teli fejezetei is megelevenednek a vers strófáiban, s megjelennek a hősök is, akik között a két nemzet mártírjai (Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc Kristóf) éppúgy jelen vannak, miként az árulók (a Bécsben „flangérozó” „Jellasich bán”, s „Gaj úr”, vagy a „Ferenc Jóska ordréjára esküvők”). S lehet-e beszédesebb bizonyysága a *croatohungarus tudat* motivációs szerepének a műben, mint az, hogy a történelmi múltnak ez a Dráva mentét, Zagorjét, tágabban Pannóniát át-fogó, már-már bruegheli rajzolatú képe – a *lingua croatica kaj* variánsának nyelvi-zenei hangszerelésében – megannyi, az Ady-líra recepcióját dokumentáló kép, motívum, ritmikai alakzat foglalata is...

Annak ma külön is örülnünk kell, hogy a méltán Bethlen Gábor-díjas Nedjeljko Fabrio nagy sikerű Fiume-trilógiájából már két kötet (*Vježbanje života*, *Berenikina kosa*) olvasható Csordás Gábor avatott tolmácsolásában magyarul *Város az Adrián* illetve *Bereniké fűrtje* címmel. E remekművek lapjain egy geográfiai és történelmi kontextusban jelenik meg – modern hangszerelésben – az oly sokszor megénekelt közös horvát–magyar múlt...